MORITZ KINGA*

KÖRMÖCZI JÁNOS KÖNYVTÁRÁNAK FELTÁRÁSA

Kulcsszavak: *Körmöczi János, 18. század végi könyvjegyzék, peregrinusok könyvgyűjtési szokásai*

Körmöczi János könyvtára feltárásának célja ebben az esetben rekonstruálni azt a paradigmátikus tudást, amelyet a 18. század végi külföldi egyetemeken tapasztalhatott egy fiatal akadémizáns, és amelynek írásos lenyomatai megtalálhatóak akadémiai jegyzeteiben, kézírataiban és a később nyomtatásban megjelent világi és egyházi beszédeiben.

A könyvjegyzék tanulmányozásában abból indulok ki, hogy kivált a két porosz egyetem, a jénai és a göttingai, olyan hely- és időspecifikus tudáshalmazt ölelnek fel, amely az akadémiai jegyzetek tanulmányozásával egyetemben fényt deríthet Körmöczi későbbi témaválasztásaira.

Ebben a kontextusban főként a könyvek tudásszociológiai háttere érdekelt, viszont figyelembe vettem a beszerzési körülményeket, illetve közvetítő szerepüket a *res publica literaria* szellemében.

„ULTIMA AUGUSTI. BEPAKOLTAM KÖNYVEIMET...”¹

Érdeklődésemet egy feljegyzés keltette fel Körmöczi János naplójából: „*Ultima Augusti. Bepakoltam könyveimet...*”, írja a 34 éves *akadémizáns* 1797. augusztus utolsó napján. Ezzel a bejegyzéssel kezdődik peregrinusnaplójának az a része, melyben Göttingából hazavezető útjáról számol be.

Körmöczi ugyanis Kolozsvárról indul 1794-ben, és Bécsen, majd Pozsonyon keresztül érkezik Jénába és végül Göttingába, ahonnan 1797 őszére tér vissza Kolozsvárra, hogy elfoglalja tanári, majd rektori állását, és végül püspöki hivatalba léptessék.

Átfogó tanulmány eddig nem látott napvilágot erről a kiskönyvtárról, viszont szélesebb keretű Körmöczi-kutatásaikon belül már foglalkoztak a gyűjtemény egyes tételeivel – kiemelten a két erdélyi kutató és egyben kortárs Csetri Elek történész és Hajós József filozófiatörténész. Előbbi, Csetri Elek, tervezett Körmöczi-monográfiáján belül külön fejezetet szánt Körmöczi könyvtárának. Bár a tanulmány nem készült el, monográfiájának bevezetésében szentel pár gondolatot a könyvtár számbavételére.

Könyvjegyzéki vizsgálódásaim alapja egy 1818-ban Körmöczi János által készített tematikus lajstrom. Ezt vetem össze a másik két, ugyanarról az állagról szóló, de különböző felépí-

* MORITZ Kinga (1981) a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Hungarológia doktoriskolájának hallgatója.

1 Körmöczi János kéziratban maradt naplójának – *Ephemeris Joannis Körmöczi de Nagy Ajta*. Kolozsvár, 1794–1802 – Csetri Elek átírása alapján. K. II.7. Napló, öskézirat, 156. o.

tésű lajstrommal, felhasználva Körmöczi János peregrinusnaplójának és akadémiai levelezésének könyvbeszerzésekre utaló passzusait².

Körmöczi könyveiről három különböző felépítésű katalógus maradt fenn. A *Catalogus librorum cum pretio acquisitionis*, azaz *Könyvjegyzék, beszerzési árral* – mindenképp közvetlenül Erdélybe való hazatérése előtt készülhetett, hiszen egyik benne olvasható megjegyzés által betekintést nyerhetünk az akkori idők könyvbeszerzésbeli és hazaszállítási nehézségeibe. A szerző bizonyos kötetekről megjegyzi, hogy „nem érdemlik az Erdélybe való vitelt...”, más-
hol pedig a következőket olvashatjuk: „[...] még könyveim hátra vagynak, a censurán hogy lesz, vélek a dolog, még nem tudom, büntetés alatt meg tiltott egy sins, de a nállam volt négy fontnyi exemplaraimból is el vevének kettőt, ki nyerhetem-e vagy sem, ezt 8 napok mulva tudom meg”.³

A következő jegyzék érdekes adaléka, hogy a fólió, azaz méret szerinti felsorolást egy olyan tagolás követi, amelynek rendszerező elve a könyvbeszerzések helye. Így derül fény arra is, hogy mi lehetett az első könyv, amit Körmöczi Jénában megvásárolt – mégpedig *Kant Tiszta ész kritikája* és ugyancsak Kanttól *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, egyelőre mindkettő latin fordításban.

Másik fontos adaléka az összeírásnak, hogy olyan tételt is megjelentet, ami a későbbi, szakosított listán már nem szerepel, éspedig a német filozófus, Johann Gottlieb Fichtének azon röpiratát, amelynek magyar változata megtalálható Körmöczi János kézirtaiban, éspe-
dig *A gondolkodásbeli Szabadságnak az Európai Fejedelmektől, kik azt eddigelé elnyomták, vissza kívánása*.⁴

Külön figyelmet érdemel legkorábbi jegyzékének záró része *Meg Véendők*, azaz a megvásárlásra váró könyvek felsorolása.

Ezek közé a tételek közé tartozik többek között a francia materialista filozófus Claude Adrien Helvétiusnak azon kötete, amelyet később sikerül beszereznie bécsi barátjának, Augustinovics Pálnak a közbenjárásával. A külföldről hozatott könyv címe: *Johann Claudius Hadrian Helvetius hinterlassenes Werk vom Menschen und dessen Geistes – Kräften, und von der Erziehung desselben. Aus dem Französischen von Christian August Wichmann*, azaz Helvetiusnak egy posztumusz megjelent műve német fordításban.

2 Körmöczi János egykori könyvtárának példányait részben a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókja, részben a Kolozsvári Unitárius Gyűjtőlevéltár őrzi.

3 Bécs, Október 12. 1797. Akademizáns levél Körmöczi János által címezve Lázár püspöknek. Csetri Elek hagyatéka, EME, Körmöczi, Levelezés, III. 7.

4 A témához részletesebben Hajós József: *Az erdélyi Fichte-befogadás történetéből* = Uő: *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*. Kriterion, Kvár, 1999. 328–377.

A TÉTELEK CSOPORTOSÍTÁSA TÉMAKÖRÖK SZERINT

Körmöczi János könyvjegyzéke egy több szakterületet érintő könyvtár állományára épül. Számszerűleg könnyen olvasható könyvmennyiségről van szó, mely 350 cím körül mozog, és példányszámokban bizonyára nagyobb mennyiséget is elér.

Encyclopedici, Grammaticae, Lexica	Libri Philosophiam Spectant	Physici	Ad Historiam Naturalem et Oeconomiam	Mathematici
Theologici et ad Sacra Spectantes	Theologici	Ad Historiam Ecclesiasticam	Historia	Ad Historiam Litterariam
Historia Adminicula Subsidiana	Antiquitates	Poeta Oratores	Juridici Medici	Pedagogici
		Elegy mindenféle könyv	Manuscripta	

Az egyik, számunkra talán legérdekesebb jellemzője ennek az anyagnak talán az, hogy hogyan sorolja be a különböző tételeket. Körmöczi János az állag tartalmi elemzését a következő felosztásban látja: Enciklopédiák, nyelvtanok és szótárak; filozófia; fizika; matematika; teológia; história; historia litteraria; a történelemtudomány segédtudományai; régiségek, azaz antiquitates; költők; jog és orvostudomány; pedagógia; vegyes könyvek és végül kéziratok.

A történelem segédtudományai közé sorolja be a földrajzi munkákat, ahol már a diplomatika is helyet kap – azaz nem az államok nemzetközi kapcsolatainak vizsgálata, hanem az oklevéltan. A statisztika pedig a *historia litteraria* csoportban kap helyet. A *Lehrbuch der Statistik* című tankönyv tulajdonképpen egy *Államtani tankönyv*. A szerző előszavából idézve: „Államtan vagy Államismeret alatt értjük a tudományosan osztályozott bemutatását az országok természetének és alkotmányának. A különbség a történelem és az államtan (Statistik) között abban rejlik, hogy az első az államok egykori felépítésére és jellegére, az utóbbi pedig az államok jelenlegi, legaktuálisabb leírására vonatkozik”.

A TÉTELEK MENNYISÉGI ELOSZLÁSA TÉMAKÖRÖK SZERINT

Mint látjuk, a legnagyobb számban a filozófiai könyvek szerepelnek; a humántudományokat csekély kéttételnyi különbséggel követi a fizika és ugyancsak szép számban vannak jelen a történelmi és a történelmi segédtudományokhoz tartozó tételek. A teológiai és vallástörténeti írások 25 tétellel ugyancsak szép számmal vannak képviselve, valamint a költők csoportja, amelyek között több magyar szerzőt is találhatunk: Baróti Szabó Dávid *Új mértékre írt verse-*

it, Gyöngyösi Szacsvai Sándor által kiadott verseit, Benyiczki Péter *Magyar rithmusai avagy verseit*, valamint Szerdahely György Alajos több esztétikai írásait, utóbbiakat ugyan latinul.

A TÉTELEK NYELVI CSOPORTOSÍTÁSA

A kötetek háromnyelvűsége jellemző Kőrmöczi akadémiai jegyzeteinek nyelvezetére is: a latin tételek száma enyhén meghaladja a német tételek számát, míg a magyarul írott művek kissé háttérbe szorulnak – közel 20 tételt tesznek ki, viszont meg kell azt is jegyezni, hogy ezek csak a magyar nyelven kiadott munkákat foglalják magukban, de ennél sokkal nagyobb számú magyar szerző szerepel a listán.

A TÉTELEK NYELVI CSOPORTOSÍTÁSA ÉS MEGJELENÉSÜK IDEJE

Természettudományi és egyházi jellegű munkák főként latinul vagy németül jelentek meg, míg magyarul a frissebbnek számító tudományok termékei, mint a két tételsorban szereplő földrajztankönyv.

A szerzők és művek nyelvi beazonosítását az is nehezíti, hogy a szerzők gyakorta latinosították nevüket vagy/és kötetük címét, illetve magyar szerzők esetében nevüket németesítették, úgy ahogy Körmöczy János aláírása is latinos, németes, néhol pedig francia helyesírás szerint is olvasható.

A kötetek szerzői legtöbb esetben egyetemi tanárok, és olyan rendkívül széles körben elterjedt műveken kívül, mint a tudóslexikonok, a legtöbb szerző hosszabb-rövidebb ideig tanított Jénában vagy Göttingában, illetve nem egy esetben azoknak a fakultásoknak a diákjaként kezdte el tudósi pályáját.

A TÉTELEK BEOSZTÁSA MEGJELENÉSI IDŐPONTJUK SZERINT

Időintervallum	Könyvek száma
1517–1700	24
1700–1750	29
1750–1790	96
1790–1800	110
n. a.	49

A kötetek többsége Körmöczy János peregrinus évei alatt jelent meg, a 18. század végén vagy az ötvenes éveket követően.

Érdekességként említhetünk két olyan alapművet, amely éppen Körmöczi ottléte alatt jelent meg, és amelyeket beszerzett magának. Egyik az 1797-es kanti *Erkölcök metafizikájának alapvetése*, a másik pedig az 1796-ban napvilágot látott Hufeland-mű, *Az emberi élet meghosszabbításának mesterségéről*.

Ugyan a könyvek nagy része valóban külföldi és újszerű beszerzés, vannak régebbi példányok is. Kiválasztottunk három olyan tételt, amelyen párhuzamosan vagy felváltva szerepel Körmöczi József és fia, Körmöczi János possessor-i bejegyzése:

Szenczi Fekete István: *Lelki nyugosztaló órák, avagy három száz házi es asztali elmélkedések...* nyomtatott Lőcsén Brewer Sámuel betűivel. A címlapon Körmöczi József és az első lapon Körmöczi János possessor-bejegyzésével;

Szentiványi Márton *Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea*. 1689-ben, Nagyszombatban megjelent című írásának első része;

Es Enyedi György unitárius püspök ugyancsak latin nyelvű munkája *Explicationes Locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus trinitatis dogma stabiliri solet*, kiadva Kolozsvárt 1598-ban.

A TÉTELEK BEOSZTÁSA NYOMDAHELYEK SZERINT

A jegyzékben szereplő könyvek többségükben külföldön népszerű nyomdák termékei. Meglehető módon, az első helyen nem Jéna vagy Göttinga áll, hanem Bécs, azt követi előbb Halle, majdnem ugyanakkora arányban Göttinga és a másik meglepetés: Berlin. A berlini egyetemre ugyan nem látogatott el Körmöczi, de az ott kiadott könyvek száma mégis megelőzi a Jénában nyomtatott és megvásárolt könyvek számát, és jelképezi az új egyetemi központ megszilárdulását.

A Prágában kiadott könyvek között Pankl Mátyás fizikatankönyveit találhatjuk. Annak ellenére, hogy Körmöczi Göttingában a sokkal híresebb kísérletifizika-professzor, Georg Christoph Lichtenberg kurzusait hallgatta, mégis úgy döntött, hogy az otthoni diákoknak a fizikát magyar honfitársuk latin közvetítése által tanítja. Ezzel kapcsolatosan írja Körmöczi János Lázár püspöknek 1797. okt. 12-én: „... *manualisom leszén Pasoni Academiae Professor Pater Pankl urnak most ujabbán is kiadott Physicája, melyből 10, 12 exemplarokat magammal viszek is, sőt ha tudhatnám hány hallgatom leszén, annyit vinnék s ha a legelső postán méltóztatnék*

Tiszteletes Uram nékem erről írni, még talám itten vehetném.” És valóban megvan könyvtárában az említett könyv: Pankl, Matthäus: *Compendium institutionum physicarum*, Buda, 1797.

Érdekes lenne a fenti kritériumokon kívül még megvizsgálni, hogy a tételek hány százaléka fordítás, hány közülük ért meg több kiadást, illetve hány tétellel vannak jelen bizonyos szerzők. Az első hely betöltésére Immanuel Kant lenne esélyes, és nem kizárólag azért, mert Körmöczinek megvolt minden addig megjelent Kant-munkája német mellett latinul is nem egy könyv esetében, hanem főként azért, mert a filozófiai jellegű könyvek nagy része tulajdonképpen kompendium, azaz Kant tanait magyarázó kézikönyvszerűségű, hiszen elterjedt szokás volt Kantot a nehezen olvasható eredetivel szemben közvetítve olvasni.

Idetaláló az a levélrész, melyben Pákei József, a kollégium filozófiatanára, nyomtatékosan kéri diákját, hogy térjen haza minél több Kantot tárgyaló kézikönyvvvel, amelyekről a következőket írja: „*Ott némelykor gimnáziumi tanár-szerzőktől olyan jó könyvek jelennek meg, hogy egyetemi tanártól sem jobbak*”.⁵ 1796. november 15-én ismételtén sürgeti tanítványát, hogy Kantról szóló kézikönyveket vegyen, mert Kant filozófiája „*most mind az anglusoknál, mind a németeknél s franciáknál bevéttetett, hozzon róla szóló új kézikönyveket [] mert azokra inomissibiliter szüksége vagyon*”.⁶ Vagy máshol: „*Szeretném minden legkisebb Kant munkáit egyformán, mint Beck sub tit. Erläuternder Auszug aus den Kantischen Schriften etc., vagy rövidebben is megkapni, csak hogy egészen lenne meg*”.⁷

Ismeretes Körmöczi János igyekezete német szerzők magyarra való fordításában, és azt is tudjuk, hogy lefordította August Ludwig Schlözernek az 1779-ben írt *Vorbereitung zur Weltgeschichte für Kinder* világtörténelmét gyermekeknek, azaz iskolai használatra és mindhiába próbálta kiadni. Egy 1809. október 10-én Kolozsvárról címzett levélben Körmöczi János vásárhelyi hittársának, P. Horváth Miklósnak panaszolja el bosszúságát a história ügyében: „*A kis históriát beadtam cenzúrára, mit ad reá a püspök excellentiája. Tudja maga is, hogy kijött nyomtatásban Magyarországon, de azt mondja, hogy nem gyermeknek való; melyre én annyit mondtam, hogy vagynak embergyermek is*.”⁸ Itt valószínű Mártonfi József erdélyi püspökről lehetett szó, aki Körmöczi gyászbeszédeire ugyan megadta a nyomtatási engedélyt, de sajnos ezen „*kicsi szegelet[ben], melyben mű lakunk*”, azaz Erdélyben, a fordítás már nem jelenhetett meg (ez egy későbbi levélben jelenik meg. 1812. április 7. Körmöczi levele Augusztinovics Pálnak).

A publikálás szándékát valószínűleg nem adja fel teljesen Körmöczi, mert egy későbbi levélben, a Bécsben tartózkodó Augusztinovics Pál földijének írja Kolozsvárról 1818. február 6-án: „*Harmadik tárgy volt a tipográfiaánk dolga. Mű a Döbrentei Gábor betűit megvásároltuk, s arról, hogy impedimentumunk tétessék tipográfiaánk erectiójában, nem is álmodoztunk, azonban egy de 30 octobris 1773-ban költ udvari rendeléssel akadály tétetett*.”⁹

5 LATZKOVITS Miklós: Pákei József levelei Körmöczi Jánoshoz (szövegközlés). Keresztény Magvető 3–4 (2014.) 359.

6 Uo. 359.

7 Uo. 359.

8 Körmöczi János kéziratban maradt levelezése Csetri Elek átírása alapján. Körmöczi János levele P. Horváth Miklósnak, Kolozsvár, 1809. október 10. K.III.J. 16.

9 Körmöczi János kéziratban maradt levelezése Csetri Elek átírása alapján. Körmöczi János levele Augusztinovics Pálhoz, Kolozsvár, 1818. február 6. K.III.J. 24.

Következtetésként elmondhatjuk, hogy Körmöczy János természet- és humántudományos jellegű kiskönyvtár összeállítását tartotta szem előtt.

Kiemelt hangsúlyt fektetett a természettudományok között a fizikára és a filozófiára. Bölcséleti vonalon leginkább Kant és a kantianus szerzők erősen képviseltek, de Fichte és Herder központi fontosságú írásait is megtaláljuk. Mindhármukról állíthatjuk, hogy Körmöczy foglalkozott munkájukkal: fordította, jegyzetelte, kivonatolta és kortársaikkal egyetemben gondolataikat saját beszédeibe építette munkáikat.

Körmöczy tetemesebb könyvbeszerzései leginkább külföldi tartózkodásának idejére esnek. Mivel egyházi gyűjtésekből utazhatott, költségvetésének feljegyzését hamar elkezdte és aprólékosan folytatta, így könnyen nyomon követhetőek akár könyvvásárlási szokásai is, de naplója emellett főúri bibliotékák látogatásáról, könyvkölttetésekről vagy akár kölcsönzésekről is beszámol.

Könyveit még hozzá nemcsak diáktársai rendelkezésére bocsátotta, de teljesen természetesnek tűnik egy naplóbeli feljegyzésében a diákok mellett egy tanár neve is: „*Prof. Bullénél van Physeldek; Szatmárinál Schmid Moral; Tompánál Gatterer Universalis Historia; Schlözer, Danville, Pankl; Bodornál Rosinus.*” *Prof. Bulle* tulajdonképpen Johann Gottlieb Buhle német bölcsész és filozófiatörténész, aki Körmöczy ottléte idején Göttingában tanított filozófiát.

A könyvtörténeti szakirodalom azt állítja, hogy az erdélyi peregrinusok leginkább otthonukban nehezen hozzáférhető nyomtatványokat szereztek be. Körmöczy esetében szembetűnő, hogy a legtöbb listán szereplő könyv több kiadást megért, sikerkönyvnek számít, és emellett a három kolozsvári kollégium könyvtáraiban is több példányban szerepel, így annyit mindenképp mondhatunk, hogy általa olyan nyomtatványok jutottak Erdélybe, melyek külföldön legalábbis könnyen elérhetőek és népszerűek lehettek.

Úgy gondolom, hogy azok mellett a tételek mellett, amelyek beszerzésére kolozsvári tanárai és patrónusai kérték meg Körmöczyt, és amelyekre közvetlenül szüksége lehetett a tanításban, leginkább azok kerültek utazóládába, amelyek az általa hallgatott egyetemek tanárainak oktatási segédletét képezték, hiszen több olyan *leczkét* találunk Körmöczy kézírataiban, amelynek a *manuálisa* később vásárlási listájára kerül. Az lehetett bizonyára egyik kizárási elve, kritériuma a könyvvásárlásoknak, hogy kapcsolódjanak az egyetemi előadásokhoz, illetve a mai napig is fennálló Vandenhoeck & Rupprecht, akkoriban egyetemi kiadó kínálatához.

Körmöczy János közpénzen vásárolt könyvei, utóda halála után, a bevett szokásoknak megfelelően az unitárius kollégium könyvtári állagának állományába folytak. 1815-ben, Körmöczy püspöksége alatt újít fel a Főtanács egy olyan határozatot, amelyet még 1781-ben mondtak ki, és ami a könyvtár gyarapítását célozta, illetve ami még Körmöczy peregrinuskorában is érvényben volt, arra vonatkozólag, hogy a közkölségen akadémizált professzorok és papok könyveik lajstromát kötelesek a főtanácsnak beadni. Valószínűnek tartom ezért, hogy mindhárom könyvjegyzéket elszámolás céljával készítette.

RECONSTRUCTING THE LIBRARY OF JÁNOS KÖRMÖCZI

Keywords: *Late 18th century book catalogue, book collecting habits of Transylvanian peregrinus students*

In 1794 János Körmöczi started his academic journey from Kolozsvár through Vienna, Pozsony and Jena where he took courses at the famous foreign universities arriving finally at the main faculty in Göttingen and heading back to his home country by the autumn of 1797 in order to fulfill his duty as teacher of physics and mathematics at the unitarian college from Kolozsvár. During his peregrination journey he took precise notes and made purchase lists of all the books he bought for himself, as well as for his teachers from his home town. By studying this book lists and his diary I begin with the assumption that the two prussian universitys of Jena and Göttingen above all, encompass such a specific place and time determined set of knowledge, which can shed light on his later choices of subject encountered in his printed sermons. In this context I was particularly interested in the sociological background of the books, but took also into account aspects such as purchasing conditions or intermediary roles in the spirit of the *res publica Literaria*.

PRELUCRAREA BIBLIOTECII LUI JÁNOS KÖRMÖCZI

Cuvinte-cheie: *Catalog de carte de la sfârșitul secolul al 18., obiceiuri de colectare de cărți ai studenților transilvăneni*

În 1794 János Körmöczi și-a început călătoria pentru a-și completa studiile academice în străinătate. Pornind din Cluj, mergând mai apoi prin Viena, Bratislava și Jena, unde a asistat la cursurile de la universitățile de prestigiu din străinătate, a ajuns în cele din urmă la facultatea ținută din Göttingen, de unde urmează să se întoarcă în țara sa de origine în toamna anului 1797, în scopul de a-și îndeplini datoria ca profesor de fizică și matematică al colegiului unitarian din Cluj. În tot acest timp, Körmöczi a întocmit notițe și liste de cumpărare extrem de precise a cărților achiziționate atât pentru propria bibliotecă, cât și a celor cumpărate la cererea profesorilor de acasă. Prin studierea acestei liste precum și al jurnalul său, pornesc de la presupunerea că, mai presus de toate, cele două universități prusace de la Jena și Göttingen, cuprind un set de cunoștințe specific locului și timpului și care pot fi aduse în relație cu alegerile sale ulterioare de subiect întâlnite în predicile sale tipărite. Astfel, analizând cuprinsul listei, am ținut cont îndeosebi de fundalul sociologic al cărților, însă am luat în considerare și aspecte cum ar fi contextul în care s-au făcut achizițiunile precum și rolul lor în spiritului *res publica literaria*.